

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการทำสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้¹

ธีรวัฒน์ วัฒนสิน²

ปัจจุบันสภาพแวดล้อมและสังคมรอบตัวเข้ามามีผลและมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิต ทุกคนในสังคมต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากมาย จึงต้องมองหาเครื่องมือบางประการเพื่อนำมาลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกขณะ สัญญาประกันชีวิตจึงเป็นเครื่องมือลักษณะหนึ่งที่มีการทำสัญญาเพื่อเป็นการลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นระหว่างผู้เอาประกันภัย ผู้รับประกันภัย หรือบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับสัญญาประกันชีวิต การลดความเสี่ยงสำหรับผู้รับประกันชีวิตจะเข้ามาเป็นผู้ชดเชยค่าสินไหมทดแทนให้กับผู้เอาประกันชีวิตหรือผู้เสียหายจากผลร้าย เป็นการบรรเทาความเสียหายหรืออาจเรียกว่าเป็นการผ่อนหนักให้เป็นเบาได้อีกด้วย โดยการศึกษาดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับสัญญาประกันชีวิต รวมทั้งมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับสัญญาประกันชีวิตของประเทศไทยและต่างประเทศ เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปรับปรุงมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการทำสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ให้มีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพสูงสุด การประกันชีวิตที่เรารู้จักกันอยู่ในปัจจุบันนี้ได้ผ่านวิวัฒนาการมาเป็นระยะเวลานานมากโดยความเป็นมาของการทำสัญญาประกันชีวิต ซึ่งเราไม่สามารถค้นหาหลักฐานย้อนหลังที่ชัดเจนว่าการประกันชีวิตมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ในปัจจุบันการประกันชีวิตก็ได้วิวัฒนาการต่อมาตามลำดับ โดยมีการนำเอาหลักการทางด้านคณิตศาสตร์ สถิติ และกฎหมาย เข้ามาประยุกต์เพื่อให้กิจการประกันชีวิตสามารถรับใช้สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพและยุติธรรม

จากการศึกษาพบว่า การทำสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ นั้น จะเห็นได้ว่าความเกี่ยวข้องหรือความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ อาจไม่ใช่บุคคลใกล้ชิดดังเช่นความสัมพันธ์ทางครอบครัว แต่หากมีการทำสัญญาประกันชีวิตแล้วก็จะก่อให้เกิดปัญหากฎหมายบางประการที่ต้องพิจารณา

สำหรับปัญหาประการแรกคือ ปัญหาเกี่ยวกับส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ โดยส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิต ได้มีบทบัญญัติตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 863 บัญญัติว่า “อันสัญญาประกันภัยนั้น ถ้าผู้เอาประกันภัยมิได้มีส่วนได้เสียในเหตุที่ประกันภัยไว้ นั้น ไซ้ ท่านว่ายอมไม่ผูกพันคู่สัญญาแต่อย่างหนึ่งอย่างใด” เมื่อพิจารณาจากบทบัญญัตินี้ดังกล่าวแล้ว ส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิตนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งหากไม่มีส่วนได้เสีย จะเป็นผลให้การทำสัญญาประกันชีวิตนั้น ไม่ผูกพันคู่สัญญาแต่อย่างใด ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การตีความว่าบุคคลผู้ที่จะมีส่วนได้เสียในเหตุที่

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการทำสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณฑิลา ภักติกุล และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.พันธ์เทพ วิฑิตอนันต์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คนพร จิตต์จริงเกียรติ

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ประกันภัยไว้ นั่นจะต้องเป็นบุคคลใดบ้างตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ โดยประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 863 ก็ไม่ได้บัญญัติไว้หรือขยายความเพิ่มเติม จึงต้องอาศัยคำพิพากษาของศาลฎีกาในการพิจารณาถึง บุคคลผู้มีส่วนได้เสีย เห็นได้จากคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2447/2516 ได้มีการวินิจฉัยไว้ว่า “ไม่มีกฎหมายบทใดจำกัดสิทธิผู้เอาประกันภัยว่าจะระบุใครเป็นผู้รับประโยชน์ไม่ได้บ้าง แม้บุคคลภายนอกที่ไม่ใช่ญาติของผู้เอาประกันภัยก็ย่อมถูกระบุเป็นผู้รับประโยชน์ได้” ซึ่งจากคำพิพากษาดังกล่าวสอดคล้องกับหลักส่วนได้เสีย ในสัญญาประกันชีวิต เนื่องจากผู้รับประโยชน์จะมีสิทธิได้รับเงินจำนวนใดๆ ตามทุนประกันชีวิตที่ผู้เอาประกันภัยได้ทำไว้ หากเกิดกรณีผู้เอาประกันชีวิตมรณกรรม หรือหากเป็นการทำประกันชีวิตที่อาศัยความทรงชีพ กล่าวคือ หากผู้เอาประกันชีวิตมีอายุครบตามที่ระบุไว้ในเงื่อนไขของสัญญา ก็จะได้รับเงินจำนวนที่ตกลงกันในสัญญาอีกด้วย นอกจากนี้คำพิพากษาดังกล่าวยังเปิดกว้างให้บุคคลภายนอกที่ไม่ใช่ญาติเป็นผู้รับผลประโยชน์ได้อีกด้วย แต่ไม่ใช่ว่าบุคคลใดจะทำสัญญาประกันชีวิตด้วยกันได้ แต่ยังคงต้องอาศัยความมีส่วนได้เสียกันตามกฎหมายด้วย ซึ่งเจ้านี้กับลูกหนี้มีความสัมพันธ์กันทางธุรกิจ โดยเจ้านี้มีสิทธิได้รับการชำระหนี้จากลูกหนี้ ในทางตรงกันข้ามกันลูกหนี้ก็มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติการชำระหนี้ให้กับเจ้านี้ครบถ้วน แต่หากลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้ได้แล้วนั้น เจ้านี้ก็ถูกรบกวนสิทธิที่จะไม่ได้รับการชำระหนี้ เว้นแต่เจ้านี้หรือลูกหนี้จะมีหลักประกันอย่างอื่น เจ้านี้จึงเป็นผู้มีส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิตของลูกหนี้ได้ แต่ลูกหนี้ไม่ถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้เสียในชีวิตของเจ้านี้ เนื่องจาก หากเจ้านี้ไม่อยู่ ไม่ว่าด้วยเหตุผลใดๆ ก็ตาม ลูกหนี้ก็ยังคงชำระหนี้ให้กับเจ้านี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้ จะปฏิเสธการชำระหนี้ให้กับเจ้านี้ไม่ได้

ปัญหาประการที่สอง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับความยินยอมในการทำสัญญาประกันชีวิต การศึกษาพบว่าไม่มีบทบัญญัติใดที่ระบุว่าต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกเอาประกันชีวิต หากเจ้านี้ได้มีการทำสัญญาประกันชีวิต โดยระบุให้เจ้านี้เป็นผู้รับผลประโยชน์ในกรณีที่เกิดความมรณกรรมแก่ลูกหนี้ เพราะไม่มีบทบัญญัติกฎหมายใดให้ต้องทำเช่นนั้น ซึ่งหากเทียบกับกฎหมายประเทศฝรั่งเศสที่มีบทบัญญัติไว้ว่า การทำสัญญาประกันชีวิตบุคคลอื่นนั้นจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกเอาประกันชีวิตด้วย ตามกฎหมาย France Insurance Code มาตรา 132-1 บัญญัติว่า “ชีวิตของบุคคลหนึ่งสามารถเอาประกันได้โดยตนเองหรือบุคคลที่สาม การประกันชีวิตของบุคคลอื่นอาจเอาประกันเป็นกลุ่ม โดยเป็นการที่บุคคลหลายคนเอาประกันชีวิตซึ่งกันและกัน” เป็นการบัญญัติถึงการทำสัญญาประกันชีวิตโดยที่สามารถเอาประกันชีวิตตนเองได้ หรือสามารถที่จะเอาประกันชีวิตบุคคลอื่น หรืออาจจะเป็นการเอาประกันชีวิตกลุ่มได้ด้วย แต่มีหลักการสำคัญคือการที่จะเอาประกันชีวิตบุคคลอื่นนั้นจะต้องได้รับความยินยอมจากบุคคลผู้ถูกเอาประกันชีวิตด้วย มาตรา 132-2 ในช่วงต้นบัญญัติว่า “การประกันชีวิตผู้อื่นต้องได้รับความยินยอมจากบุคคลผู้ถูกเอาประกันชีวิต มิฉะนั้นสัญญาประกันชีวิตตกเป็นโมฆะและไม่สามารถบังคับได้” นอกจากนี้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 867 วรรคแรก บัญญัติว่า “อันสัญญาประกันภัยนั้น ถ้ามิได้มีหลักฐานเป็นหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่งลงลายมือชื่อฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบหรือลายมือชื่อตัวแทนของฝ่ายนั้นเป็นสำคัญ ท่านว่าจะฟ้องร้องให้บังคับคดีหาได้ไม่” เป็นการบัญญัติให้สัญญาที่มีหลักฐานเป็นหนังสือโดยลงลายมือชื่อฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบ

รวมทั้งลงลายมือชื่อตัวแทนด้วย ถ้าไม่กระทำเช่นนั้นก็ไม่สามารถที่จะฟ้องร้องบังคับคดีกันได้ จากบทบัญญัติข้างต้น ไม่ได้มีบทบัญญัติใดกล่าวถึงแบบในการให้ความยินยอมในการทำสัญญาประกันชีวิตแต่อย่างใด ซึ่งความจำเป็นและความสำคัญในการให้ความยินยอมควรจะเป็นหนังสือหรือลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นหลักฐานในการพิสูจน์ รวมทั้งใช้เป็นหลักฐานในชั้นศาล และเพื่อพิสูจน์ว่าการเอาประกันชีวิตบุคคลอื่นโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ นั้น ได้รับความยินยอมจากลูกหนี้แล้วอย่างแท้จริง

ปัญหาประการที่สาม ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับสถานะความสัมพันธ์ของเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ เนื่องจากสัญญาที่เกิดขึ้นมีทั้งสัญญาทางหนี้และสัญญาประกันชีวิตเกิดขึ้น ซึ่งเงื่อนไขสัญญาของทั้งสองฉบับนั้นมีรายละเอียดและเงื่อนไขของสัญญาแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ปัญหาอยู่ที่ว่าความสัมพันธ์ที่สามารถทำประกันชีวิตนั้นจะเกิดเมื่อใด ระหว่างต้องเกิดสัญญาทางหนี้ก่อนถึงจะสามารถทำประกันชีวิตได้ หรือเจ้าหน้าที่สามารถทำประกันชีวิตให้ลูกหนี้ได้ก่อนต่อมามีการทำสัญญาทางหนี้ก็สามารถใช้บังคับได้เช่นเดียวกันกับกรณีแรก จากการศึกษาพบว่า ถึงแม้จะไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายใดระบุในเรื่องของการทำสัญญาประกันชีวิตให้เจ้าหน้าที่สามารถเอาประกันชีวิตลูกหนี้ได้ แต่หากพิจารณาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 863 บัญญัติว่า “อันสัญญาประกันภัยนั้น ถ้าผู้เอาประกันภัยมิได้มีส่วนได้เสียในเหตุที่ประกันภัยไว้ นั้น ไซ้รู้ท่านว่ายอมไม่ผูกพันคู่สัญญาแต่อย่างหนึ่งอย่างใด” ดังนั้นแล้ว การที่เจ้าหน้าที่จะสามารถเอาประกันชีวิตลูกหนี้ได้นั้นจะต้องมีส่วนได้เสียกันก่อน กล่าวคือต้องมีสถานะความสัมพันธ์การเป็นเจ้าหน้าที่และลูกหนี้ก่อนที่จะทำสัญญาประกันชีวิต เพราะหากทำสัญญาประกันชีวิตก่อนแล้วนั้น จะส่งผลให้คู่สัญญาไม่ผูกพันเนื่องจากไม่มีส่วนได้เสียที่อาจเอาประกันชีวิตกันได้การเลิกสัญญาประกันชีวิตระหว่างเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ นั้น มีปัญหาว่า หากเจ้าหน้าที่กับลูกหนี้ไม่ได้มีความสัมพันธ์เป็นหนี้ต่อกันแล้ว สัญญาประกันชีวิตจะมีผลบังคับต่อไปอย่างไร ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้ไม่ได้มีบทบัญญัติกฎหมายโดยตรง แต่หากพิจารณาจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 894 บัญญัติว่า “ผู้เอาประกันภัยชอบที่จะบอกเลิกสัญญาประกันภัยเสียในเวลาใด ๆ ก็ได้ด้วยการงดไม่ส่งเบี้ยประกันภัยต่อไป ถ้าและได้ส่งเบี้ยประกันภัยมาแล้วอย่างน้อยสามปี ไซ้ ท่านว่าผู้เอาประกันภัยชอบที่จะได้รับเงินค่าเวนคืนกรมธรรม์ประกันภัย หรือรับกรมธรรม์ใช้เงินสำเร็จจากผู้รับประกันภัย” จากบทบัญญัตินี้ดังกล่าวการบอกเลิกสัญญาประกันชีวิตนั้นสามารถที่จะทำได้โดยการงดไม่ส่งเบี้ยประกันภัยแต่หากพิจารณาต่อการสำหรับการทำสัญญาประกันชีวิตนั้นจะเลิกสัญญากันตามบทบัญญัติมาตรา 894 อย่างเดียวไม่ได้ โดยต้องพิจารณาสัญญาทางหนี้ด้วย เนื่องจากเจ้าหน้าที่สามารถเอาประกันชีวิตของลูกหนี้ได้ด้วยความสัมพันธ์ที่มีหนี้ต่อกัน ทำให้มีส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิต แต่การเลิกสัญญาประกันชีวิตก่อนสัญญาทางหนี้ก็สามารถกระทำได้ เพราะถือว่าในระหว่างที่สัญญาประกันชีวิตมีผลผูกพันอยู่นั้น เจ้าหน้าที่กับลูกหนี้มีความสัมพันธ์ทางธุรกิจที่มีส่วนได้เสียกันอยู่ แต่หากหนี้สินไม่มีต่อกันไม่ว่าจะด้วยการที่เจ้าหน้าที่ยกหนี้ให้กับลูกหนี้ ลูกหนี้ปฏิบัติการชำระหนี้ให้กับเจ้าหน้าที่ครบถ้วน หรือกรณีอื่นใดที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายไม่มีหนี้สินต่อกันจะส่งผลให้สัญญาประกันชีวิตสิ้นสุดลงทันที เนื่องจากทั้งสองฝ่ายไม่มีส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิตกันแล้ว ถึงแม้ว่าปัญหาดังกล่าวจะไม่มีบทบัญญัติชัดเจน แต่สามารถเทียบเคียงตาม

หลักการและบทบัญญัติของกฎหมายประกอบเพื่อแก้ปัญหาได้ ทั้งนี้หากมีการบัญญัติกฎหมายเพิ่มเติมก็อาจทำให้การบังคับใช้กฎหมายง่ายขึ้นโดยไม่ต้องตีความกฎหมายอื่นประกอบการพิจารณา

จากการศึกษาค้นคว้ามาตรการทางกฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หมวดที่ 3 เกี่ยวกับสัญญาประกันชีวิต ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้

1. สำหรับเรื่องการตีความการมีส่วนได้เสียในสัญญาประกันชีวิต ผู้ศึกษาจึงเห็นควรให้มีการขยายความจากบทบัญญัติดังกล่าวหรือมีการเพิ่มเติมในพระราชบัญญัติประกันชีวิต พ.ศ.2535 ในการให้คำนิยามของคำว่า “ส่วนได้เสีย” ว่ามีความหมายหรือลักษณะอย่างไรที่สามารถเอาประกันชีวิตได้ โดยที่ผู้สัญญาสามารถผูกพันกันในสัญญา รวมทั้งเห็นควรให้มีการระบุว่า ผู้มีความสัมพันธ์กันทางธุรกิจก็ให้ถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้เสีย หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอยู่ในฐานะที่อาจเสียหายจากการมีความสัมพันธ์กันทางธุรกิจ

2. สำหรับในเรื่องการให้ความยินยอมและแบบในการให้ความยินยอมในการทำสัญญาประกันชีวิต ก็ไม่ได้มีบทบัญญัติของกฎหมายบัญญัติไว้ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า ควรมีบทบัญญัติให้การทำสัญญาประกันชีวิตบุคคลอื่นต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกเอาประกันชีวิตเป็นหนังสือ หากไม่มีความยินยอมเช่นนั้นแล้วจะมีผลให้สัญญาประกันชีวิตเป็นโมฆะ เนื่องจากการเอาประกันชีวิตบุคคลอื่นเพื่อรับผลประโยชน์ในชีวิตบุคคลอื่นนั้นต้องได้รับความยินยอม เพราะบุคคลทุกคนมีสิทธิ เสรีภาพ ในชีวิตและร่างกายของตนเอง หากมีบุคคลอื่นมามีส่วนเกี่ยวข้องจะต้องได้รับความยินยอมด้วย รวมทั้งควรมีการกำหนดในกฎหมายว่า กรณีใดบ้างที่ต้องได้รับความยินยอมและกรณีใดบ้างที่เป็นข้อยกเว้นหลักเกณฑ์เรื่องส่วนได้เสียและหลักเกณฑ์การให้ความยินยอมบุคคลผู้ถูกเอาประกันชีวิตจะต้องให้ความยินยอมเป็นหนังสือเพื่อไปกำหนดเป็นเงื่อนไขในการจ่ายเงินในขณะทำสัญญาประกันชีวิตอีกด้วย

3. ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้ที่จะทำสัญญาประกันชีวิต ถึงแม้ว่าจะใช้หลักส่วนได้เสียในการทำสัญญาประกันชีวิตเป็นหลักสำคัญในการพิจารณา แต่ผู้ศึกษาก็เห็นว่าควรที่จะมีบทบัญญัติกฎหมายในเรื่องการทำสัญญาประกันชีวิตระหว่างผู้ที่มีความสัมพันธ์กันทางธุรกิจ เนื่องจากปัจจุบันความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจและสังคมเข้ามาเปลี่ยนแปลงโลกในปัจจุบัน การทำธุรกรรมต่างๆ ถึงแม้จะมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ก็ยังคงมีช่องว่างมากมายที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจได้ การทำสัญญาประกันชีวิตของบุคคลผู้มีความสัมพันธ์กันทางธุรกิจก็อาจจะมีมากขึ้น เพราะเป็นการลดความเสี่ยงอีกช่องทางหนึ่ง ดังนั้นควรมีกฎหมายรองรับและบัญญัติไว้ อาจจะในรูปแบบพระราชบัญญัติที่แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติประกันชีวิต พ.ศ. 2535 บัญญัติถึงการทำสัญญาประกันชีวิต วิธีการเริ่มต้นถึงการสิ้นสุดสัญญา โดยกำหนดไว้ว่า บุคคลใดที่จะเอาประกันชีวิตของบุคคลหนึ่งเมื่อมีส่วนได้เสียกันแล้ว หากต่อมาความมีส่วนได้เสียนั้นสิ้นสุดลง ให้ถือว่าสัญญาประกันชีวิตที่ได้กระทำกันมาเป็นอันระงับไปด้วย เนื่องจากหากไม่มีส่วนได้เสียกันแล้วก็จะทำให้กลายเป็นสัญญาการพนันขึ้นต่อได้ แต่ทั้งนี้ผู้เอาประกันชีวิตอาจถือครองกรรมสิทธิ์ต่อไปได้ โดยการส่งเบี้ยประกันชีวิตต่อไป แต่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงผู้รับผลประโยชน์จากเจ้าหนี้เป็นบุคคลอื่นที่มีส่วนได้เสียแทนที่บุคคลดังกล่าว หรือหากไม่ประสงค์จะทำสัญญา

ประกันชีวิตต่อ เนื่องจากการไม่มีส่วนได้เสียกันระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้ ก็อาจจะให้มีการเวนคืนกรรมกรรม โดยจ่ายเงินคืนบางส่วนให้ผู้ชำระเบี้ยประกันชีวิตที่ย่อมได้

เอกสารอ้างอิง

ณัฐวิทย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา. คำอธิบายกฎหมายประกันภัย. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สุทรไพศาล, 2551.

ธานี วรภัทร์. กฎหมายว่าด้วยประกันภัย. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2553.

ศักดิ์ สนองชาติ. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและสัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 9.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2549.

ศนันท์กรณ โสคติพันธุ์. คำอธิบายนิติกรรมสัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 22. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2561.

ชูพงศ์ กระแสร์, “ความยินยอมในการทำสัญญาประกันชีวิต.” วิทยานพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย รุทกิจบัณฑิตย์, 2555.

นภาพร เจริญชัยเพชร, “ปัญหากฎหมายในการทำสัญญาประกันชีวิตผู้อื่นที่ไม่ใช่ญาติ : ศึกษากรณีนายจ้างเอาประกันชีวิตลูกจ้าง,” วิทยานพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรุทกิจบัณฑิตย์, 2556.

อนุสรณ์ อิงคินันท์, “การฟ้องร้องตามสัญญาที่กระทำผ่านเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์.” วิทยานพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกริก, 2559.

อาทร ดิตติรานนท์. “หลักพื้นฐานของการประกันชีวิต,” การสัมมนาผู้พิพากษา เรื่อง ธุรกิจการประกันชีวิต, โรงแรมนารายณ์ กรุงเทพฯ, 13 กันยายน 2529.